

Rahibə Əliyeva
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
(Azərbaycan)
e-mail: rahibe_eliyeva@mail.ru

CÜMHURİYYƏTİN BAŞ MEMARI ZİVƏR BƏY ƏHMƏDBƏYOV

Şərqdə ilk demokratik dövlət quruluşunu yaradan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti istiqlaliyyətimizi elan edərək xalqımızın müstəqillik əzmini nümayiş etdirib. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın siyasi şüur səviyyəsinin, intellektual və mədəni potensialının, yüksək istedad və qabiliyyətinin göstəricisi idi. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın istiqlaliyyətinin elan edilməsində, Xalq Cümhuriyyətinin təşəkkül tapmasında və fəaliyyət göstərməsində Cümhuriyyətə rəhbərlik etmiş şəxsiyyətlərin – Əlimərdan bəy Topçubaşovun, Məmmədəmin Rəsulzadənin, Fətəli xan Xoyskinin, Həsən bəy Ağayevin, Nəsim bəy Yusifbəylinin, Səməd bəy Mehmandarovun, Əliağa Şıxlinskiyin, Üzeyir bəy Hacıbəylinin və başqalarının böyük xidmətləri olub. Bu görkəmli dövlət xadimlərinin, vətənpərvər ziyalılarının, peşəkar hərbcilərin adları xalqımızın yaddaşına əbədi həkk olunub.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xüsusi təhsilin, mədəniyyətin, ədəbiyyat və incəsənətin inkişafı sahəsində fəaliyyəti ilə yadda qalmışdır. Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri tədris müəssisələrinin milliləşdirilməsi olmuşdur. 1919-cu il sentyabrın 1-də Azərbaycan parlamenti Dövlət Universitetinin təşkili haqqında qanun qəbul etmiş və bununla milli təhsil ocağının əsası qoyulmuşdur. AXC dövründə Azərbaycanda ilk muzey “İstiqlal” muzeyi təşkil olunub, eyni zamanda Bakıda etnoqrafiya muzeyinin yaradılması haqqında Maarif Nazirliyi qarşısında məsələ qaldırılmışdır. Xalq Cümhuriyyətinin zəngin və rəngarəng, orijinal mətbuatı olmuş, 1918-20-ci illərdə Bakıda, Gəncədə və respublikanın digər şəhərlərində onlarca qəzet və jurnal nəşr olunmuşdur.

100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasında müəyyən rol olmuş şəxsiyyətlərdən danışarkən vətənpərvər Azərbaycan ziyalılarından olan Zivər bəy Əhmədbəyovu xatırlamamaq olmaz. Bu gün söhbət açdığımız Zivər bəy Əhmədbəyov Azərbaycanın ilk ali təhsilli rəssam-memarı olmuşdur.

1873-cü ildə Şamaxı şəhərində dünyaya göz açan Zivər bəy ilk təhsilini də orada alır. Uşaqlıqdan musiqiyə xüsusən də rəsmə böyük maraq göstərən Zivər bəyi atası əvvəlcə yerli molla məktəbinə versə də 1 il sonra onu ordan çıxararaq bir müddət Bakıda fəaliyyət göstərən elitar gimnaziyaya yola salır.

Gimnaziya dövrünün böyük alimlərini mütaliə edən Zivər bəy çox keçmir ki, ən parlaq tələbəyə çevrilir. 1893-cü ildə o “əlaçı tələbə” statusu ilə Peterburq İnşaat Universitetinə göndərilir. Universitet o zamankı şəhər ziyalılarının uşaqlarının oxuduğu bir mərkəz idi. Əvvəlcə fransız sonra da alman dillərini mükəmməl öyrənən Zivər bəy maarifçi tələbə kimi ad qazanır.

İlk ilində oxuduğu müəssisədə gənclər üçün xüsusi qəzet təsis edir, yaradıcılıq dərnəyinin əsasını qoyur. Zivər bəyin qismətinə Azərbaycanın ilk ali təhsilli memarı olmaq yazılmışdı. Uzun müddət universitetdə parlaq fəaliyyət nəticəsində o imperatorun himayəsində fəaliyyət göstərən “Rusiya Memarlıq və Zərif sənətlər İttifaqı”nın ən gənc üzvü seçilir. 2 ildən sonra həmin ittifaqın idarə heyətində yer alır.

Universitetdə ikən o Peterburqda Həsən bəy Zərdabi və İsmayıl bəy Qaspiralı ilə şəxsən tanış olur . Zivər bəyin işinə böyük qiymət verən Həsən bəy onun Bakıda fəaliyyətinin zəruriliyini qeyd edir. 1902-ci ildə Sankt-Peterburq Mülki Mühəndislər İnstitutunu bitirdikdən sonra 1903-cü ildən Bakı quberniya idarəsinin İnşaat şöbəsində işləyir. Bu vəzifədə O, K.B.Skureviç, S.S.Remizov kimi memarlar ilə yanaşı işləyir.

Xidməti vəzifələrinin birbaşa icrası ilə əlaqədar olaraq Zivər bəy tez-tez quberniyanın bir sıra şəhər və yaşayış məntəqələrinə səfərlər edir. Bu səfərlər sayəsində Zivər bəy Azərbaycanın memarlıq irsi ilə yaxından və hərtərəfli tanış olmaq imkanı əldə edə edir, xalq memarlıq texnikası, yerli əhalinin etnoqrafiyasını öyrənir. Gələcək yaradıcılıq fəaliyyəti zamanı xalq memarlığının bilik və təcrübəsi memarın aldığı təhsili ilə təbii surətdə birləşərək Bakı, Şamaxı, Göyçay və digər şəhərlərdə möhtəşəm bina və qurğuların yaradılmasında özünü biruzə vermişdi [1, s.7].

Zivər bəy 1907-ci ildə Şamaxı şəhərinin baş memarı təyin edilir, məhəllələrin düzgün planlaşdırılması və tikilməsinə, zəlzələ zədələməsi (1908) dağılmış Cümə məscidinin yeni layihəsinin hazırlanmasına böyük əmək sərf edir. 1910-cu ildən Bakı şəhər idarəsinə şəhər memarı vəzifəsinə keçən Zivər bəy, 1916-cı ilədək iş icraçısı, 1916-cı ildən inqilaba qədər isə 1-ci sahənin şəhər memarı olaraq çalışır. Cümhuriyyətin ilk günlərindən 1925-ci ilə kimi, ömrünün sonuna kimi, Bakı şəhərinin Avropa təhsilli ilk azərbaycanlı baş memarı

olmuşdur. Baş memar olduğu illərdə də Azərbaycanın şəhər və yaşayış məntəqələrinin memarlıq-şəhərsalma inkişafının həllində böyük işlər görmüşdür.

Zivər bəyin öz işlərində Qərbi Avropa üslubuna meyilli olması o zamankı memarlıq sənətində innovasiya kimi qəbul edilməyə başladı. Tikilən binaların xüsusi naxışları və ornamentləri qubernatoru belə təəccübləndirir. Belə ki, Zivər bəy sonradan Bakı qubernatorlarının və elita təbəqəsinin şəxsi malikanələrinin memarına çevrilir. Onun layihələri əsasında Dini tikililərin layihələndirilməsi əsas yer tutur. Bakıda Təzəpir (1905-14), Göy məscid-Əjdər məscidi (1912-13), Göyçayda məscid (1906), Şamaxıda İmam məscidi (1909), Cümə məscidi (1909-18), Əmircan kəndində M. Muxtarov məscidi Azərbaycan memarlığının inkişafının özünəməxsus memarlıq proqramı idi. Əhmədbəyov öz yaradıcılığında milli irslə yanaşı Avropa klassisizminə də müraciət etmişdir. Bakıda “Səadət məktəbi (19011-12), “Doğum evi” (1910-cu illər), “Uşaq xəstəxanası” (indiki Elmi-Tədqiqat Ana və Uşaq Mühafizəsi İnstitutu, 1914-1916), Mixaylov xəstəxanasının korpusu (1912-1913), həmçinin Bakıda və Şamaxıda bir sıra yaşayış evlərinin layihələrini vermişdir [1, s.8].

Əhmədbəyov Azərbaycan xalq memarlığının mütərəqqi ənənələrini Şərq və Avropa memarlığı ilə üzvi surətdə əlaqələndirərək, şəhərin daşnaklar və eser-mənşeviklərdən ibarət “Sentrokaspi diktaturası”ndan azad olunması (1918, 15 sentyabr) zamanı şəhid olmuş azərbaycanlı və türk əsgərlərinin xatirəsini əbədləşdirmək üçün Çəmbərəkənd qəbiristanlığında (indiki Şəhidlər Xiyabanı) ucaldılacaq abidə kompleksinin layihəsini hazırlayır, altıbucaqlı türbə görünüşündə olan həmin layihədə orta əsr Azərbaycan memarlıq incilərindən məharətlə istifadə olunur.

Verdiyi dini tikililərin layihələri ilə Zivər bəy şəhərlərin memarlıq simasının zənginləşməsinə, ayrı-ayrı dominantların yaraadılmasına nail olur. Təzəpir Məscidi Zivər bəy Əhmədbəyovun şah əsəri hesab edilir. 1883-cü ildə Bakı quberniyasına müraciət edən müsəlmanlar İçərişəhər qala divarlarının yanında, indiki Sabir bağının yerində məscid tikilməsinə icazə verilməsini xahiş edirlər. Lakin Təzəpirin o vaxt şəhərin kənarı sayılan Yuxarı Dağlı məhəlləsində tikilməsi ilə bağlı qərar verilir. Memar Zivər bəy çox böyük ruh yüksəkliyi ilə məscidin layihəsini hazırlayır. Bu layihəyə əsasən məscid hündürlüyünə və əzəmətinə görə Yaxın Şərqlin ən möhtəşəm dini abidələrindən biri olmalı idi. O, şəhərin hər yerindən görünməli və Günəşin şüaları altında parlamlı idi. Lakin Bakı qubarniyasının Dini İşlər İdarəsindən Zivər bəyə ciddi xəbərdarlıq edilir ki, Təzəpir məscidi yaxınlıqda yerləşən və xalq arasında “Qızıllı kilsə”

adlanan Aleksandr Nevski kilsəsindən hündür olmamalıdır. Beləliklə, Zivər bəy hazırladığı layihədə bəzi dəyişiklər etmək məcburiyyətində qalır. 1912-13-cü illərdə Zivər bəyin layihəsi əsasında Məkkədəki müqəddəs Kəbə evinin, Kərbəla məscidinin elementlərini özündə əks etdirən məşhur Əjdər bəy məscidi ərsəyə gəlir. Məscid dövrün tanınmış xeyriyyəçilərindən sayılan Əjdər bəy Aşurbəyovun vəsaiti ilə inşa edilir. 1859-cu ildə zəlzələdən sarsılan Şamaxıda 1902-ci ildə daha bir dəhşətli zəlzələ baş verir. Fəlakətlə üzləşən şəhər yerlə-yeksan olur. Saysız-hesabsız insan tələf olur. Şəhər sanki açıq səma altında daş məzarlığı xatırladır. Bu hadisə Zivər bəyə çox pis təsir edir. Şamaxının baş memarı kimi o, 1907-ci ildə şəhərin yenidən tikilməsi, küçələrin, yolların düzgün planlaşdırılması, xüsusilə zəlzələ zamanı dağılan Cümə məscidinin yeni layihəsinin hazırlanması üzərində düşünür. VIII əsrin möhtəşəm İslam Memarlıq abidələrindən biri olan Cümə Məscidi (743), Əbu-Müslümün hakimiyyəti illərində inşa edilmiş və Cənubi Qafqazda tikilən ilk məscid olmuşdur. 902-ci il Şamaxı zəlzələsindən sonra dağılmış, bərpası mümkün olmayan Cümə məscidinin yeni layihəsini hazırlayan Zivər bəy son dərəcə gözəl bir memarlıq nümunəsi yaradır. Şamaxıda doğulub-böyüyən Zivər bəyi öz yurdunda, böyük bir şəhərdə kitabxananın olmaması çox narahat edirdi. Elə buna görə də Şamaxıda kitabxana binası tikir. Hələ o vaxtlar dövrünün görkəmli şairi olan Mirzə Ələkbər Sabir Şamaxı kitabxanasının yaradılmasını Zivər bəyin ən xeyirxah işi kimi qiymətləndirmişdir.

Zivər bəy Əhmədbəyovun Bakı milyonçusu Murtuza Muxtarovun sifarişilə Əmircan kəndində tikdirdiyi iki minarəli məscid də Abşeronun nadir sənət nümunələrindən sayılır. Əvvəllər bu məscid Azərbaycanın ən hündür minarəli məscidi hesab olunurdu. Minarələrin hündürlüyü 40 metrədən artıqdır.

Royalda gözəl ifa edən Zivər bəy çox duyğusal insan olmuşdur. O, həm də ədəbiyyat və incəsənət vurğunu idi. Çox zəngin kitabxanası, Peterburqdan və Avropadan gətirilmiş rəssamlıq və heykəltəraşlıq nümunələrindən ibarət kolleksiyası vardı. Zivər bəy qohumları və Bakı ziyalılarını toplayıb, musiqi gecələri keçirər, fortepiano və skripkada ifa etdiyi melodiylarla onlara gözəl əhval bəxş edərdi.

Zivər bəy Əhmədbəyov Bakının qədim tikililərini diqqətlə öyrənir və onların mühafizəsi və bərpası üçün əlindən gələni əsirgəmir. Şirvanşahlar sarayının taleyi onu xüsusən narahat edirdi. Zivər bəy mülki mühəndis Ömər bəy Abuyevlə birlikdə "Müsəlman irsinin abidələrini sevənlər və qoruyucuları Cəmiyyəti"ni yaradır. Tezliklə bu cəmiyyətin adı dəyişdirilərək Müsəlman Ar-

xeoloji cəmiyyətinə çevrilir. Hələ 1903-cü ildə Zivər bəy Peterburqda yaşayan tələbə yoldaşına yazırdı: "Xalqların tarixi inkişafının göstəricisi olan mühüm faktorlardan biri onların formalaşmış olduğu tikinti mədəniyyətinin olmasıdır. Memarlıq abidələrinin acınacaqlı şəkildə saxlanılması hər şeydən əvvəl xalqın maddi mədəniyyətini qəsdən məhv etmək deməkdir. Bərpanın tarixi, mənəvi və vətənpərvər mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o tarixi əmanətləri qorumağa imkan verir, xalqa əzəmətini xatırladaraq onun öz daimi incəsənətinə yaxın olmasını təmin edir" [1, s.8].

1917-ci ildə Z.Əhmədbəyov "İslam mədəniyyət abidələrini qoruyan", 1919-cu ildə isə Şamaxıda mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi ilə məşğul olan "Yeni Şirvan" cəmiyyətlərini yaradır.

Zivər bəy Əhmədbəyov Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə 1918-ci ildən Bakı şəhərinin baş memarı vəzifəsində çalışmışdır. Həmin vəzifəni sovet hakimiyyəti illərində də- ömrünün sonuna qədər icra etmişdir. Zivər bəy qətiyyətlə Sovet hökumətini qəbul etmirdi. Sovet hökumətinin qərarları ilə razılaşmırdı. Ona görə də, tez-tez aralarında toqquşmalar baş verirdi. 1920-ci illərdə Azərbaycana Şaumyan kimi ermənilər rəhbərlik edirdilər. Zivər bəy də bununla razılaşmırdı.

Əsrin əvvəllərində rus-erməni fitnəsi ilə Azərbaycanın görkəmli ziyalılarını məhv etmə siyasəti həyata keçirilirdi. Bu, Zivər bəydən də yan keçmədi. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ermənilər tərəfindən daimi təqibə məruz qalan Zivər bəy belə bir şəraitdə işləməyin mümkünsüzlüyünü Respublika rəhbərliyinə bildirir və etiraz olaraq özünə qəsd edir. 1925-ci ilin 16 fevral tarixində Çəmbərkənddə yerləşən evində özünü güllələyir. Zivər Əhmədbəyovun evi indiki Dağüstü Parkda (Çəmbərkənd) yerləşirdi. 1967-ci ildə yol çəkilməsi ilə bağlı olaraq Zivər bəyin evini sökmək qərarı verilir. Akademik Useynov sənədlərdə bu evin muzey kimi qorunmasının mütləq olduğunu göstərir.

Böyük memarın yaratdığı bənzərsiz memarlıq abidələri mədəni irsimizə əvəzsiz töhfələr bəxş etməklə bu gün də Azərbaycan şəhərlərinin simasına çevrilmişdir.

26 may 2011-ci ildə Bakıda Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə "Nizami" metro stansiyası qarşısında Zivər bəy Əhmədbəyovun heykəlinin və onun adını daşıyan bağın açılışı olub. Z.Əhmədbəyovun heykəlinin məhz "Nizami" metrostansiyasının qarşısında ucaldılması təsadüfi deyil. Metronun sol tərəfində memarlıq üslubunda tikilən binanın müəllifi Z.Əhmədbəyovdur. Metronun qarşısından keçən küçə də Z.Əhmədbəyovun adını daşıyır.

ƏDƏBİYYAT

1. Fətullayev-Fiqarov Ş. Mülki Mühəndis Zivər bəy Əhmədbəyov. – Bakı, 2013.
2. <https://sherqmirvarisi.wordpress.com/2012/02/16/zivər-bəy-əhmədbəyov-ilk-ali-təhsilli-azərbaycanlı-məmar-və-sovet-dovrun-ilk-bas-məməri/>

Rahiba Aliyeva (Azerbaijan)

Chief architect of the Democratic Republic Zivar bay Ahmadbayov

In the paper is highlighted life and creativity of chief architect Zivar bay Ahmadbayov who educated like Azerbaijani firstly in Europe from Baku in the period of Azerbaijan Democratic Republic. Zivar bay was born in Shamakhy, he got his higher education in Petersburg Civil Engineers Institute, from 1918 up to the end his life, i.e., till 1925 worked chief architect of Baku, as well as he performed a few projects like a number of religious buildings in Baku, Shamakhy and Goychay cities, additionally he worked the buildings of residential and medical institutions. The mosques of Tazapir, Ittifag, M.Mukhtarov in Baku, Juma mosques of Shamakhy and Goychay designed by him is the main plot of his creative style. Tazapir mosque is regarded as Zivar bay's masterpiece.

Key words: Zivar bay Ahmadbayov, Civil Engineers Institute, the first European intellectual Azerbaijani architect, Azerbaijan Democratic Republic, chief architect.

Рахиба Алиева (Азербайджан)

Главный архитектор Республики Зивер бек Ахмедбеков

В статье рассматривается жизнь и творчество первого получившего европейское высшее образование архитектора Зивер бека Ахмедбекова, в годы Азербайджанской Демократической Республики работавшего главным архитектором города. Родившийся в Шемахе и получивший профессиональное образование в Петербургском Институте гражданских инженеров, Зивер бек с 1918 года и до конца своей жизни, то есть до 1925 года был главным архитектором Баку. Наряду с этим им были созданы проекты ряда культовых сооружений, жилых домов и медицинских учреждений в Баку, Шемахе и Гейчае. Основным сюжетом его

творчества являются спроектированные в Баку мечети М.Мухтарова и Тезепир, построенные в Шемахе и Гейчае Джума мечети. Шедевром творчества Зивер бека можно считать мечеть Тезепир.

Ключевые слова: Зивер бек Ахмедбеков, Институт гражданских инженеров, первый азербайджанский архитектор с европейским образованием, Азербайджанская Демократическая Республика, главный архитектор.